

— Výuka Romů v Polsku – úřední zpráva¹

V úvodu článku přibližuji problematiku multikulturního vzdělávání v souvislosti s některými výzvami současné etnické osvěty. Druhá část textu popisuje situaci, v jaké se nachází vzdělávání Romů v Polsku, jeho podmínky a způsoby fungování a taktéž popisuje vliv státu na zvyšování znalostí Poláků o Romech. Samozřejmě, že tato zpráva neobsáhne mnoho dalších závažných souvislostí, které se výuky Romů týkají.

Role multikulturního vzdělávání

Teorie multikulturního vzdělávání i její aplikace v praxi jsou odedávna pod značným vlivem aktuální společenské, hospodářské i politické situace. Formování nových států, společností, národů, stejně tak jako úpadek jiných, proměny světového hospodářského systému a prolínání protichůdných ideologií, to vše v různém čase utvářelo závazné edukační standarty. Cílem této práce není výčet jednotlivých historických událostí, které by na tyto změny měly vliv. Jde spíše o podtrhnutí faktu, že žijeme ve velmi zajímavé a dynamické době. Dokonce je možné říci, že existujeme v neustálé budoucnosti.²

Nejzajímavější jsou pro nás změny v ekonomicko-politickém uspořádání států střední a východní Evropy, které vytvořily podmínky pro integraci těchto zemí do širokého evropského společenství. Konsolidace evropských států i národů může nastoupit až díky vzdělávání, osvěta však může být současně nápomocna v zachování specifické národní či etnické identity.

Současné multikulturní vzdělávání se jednak rozchází s předchozími pedagogickými přístupy, které zpravidla sloužily procesu asimilace menšinových skupin, a zároveň zavádí osvětu, která slouží jak menšinovým skupinám, tak i většinové populaci. Podle ní se mají obě tyto

¹ Text je upravenou verzí referátu s názvem *Osvěta Romů v Polsku*, prezentovaného na celostátní konferenci *Interkulturní vzdělávání v Polsku v kontextu integrace Polska s Evropskou Unií*. Krakov, 2. – 4. června 2003.

² Viz A. Toffler, *Trzecia fala*, Warszawa 1986.

společenství navzájem obohacovat a poznávat své kultury. Multikulturní vzdělávání může být dobrou cestou k rovnoprávné integraci, spolupráci lidských kolektivů a vzájemného obohacujícího vlivu různých kultur.³

Je třeba se ještě zaměřit na obzvláště důležitou současnou tendenci, konkrétně sílící zájem o vzdělávání a edukační priority vyhlášené v rámci regionálních a mezinárodních organizací jako je Rada Evropy, EU, OBSE, Organizace spojených národů.⁴

Když popisujeme současné problémy multikulturního vzdělávání, není možné nezmínit ten aspekt multikulturality, který má stále větší vliv na identitu národů západní a východní Evropy. Multikulturalita je chápána jako vzájemné působení dvou nebo více skupin žijících ve stejném prostoru, avšak navzájem se lišících (náboženství, řeč, vzhled, hodnotový systém).⁵

Všechny tyto vlastnosti nabírají zvláštního rozměru právě v době společenské ekonomické i politické transformace, v čase, kdy Polsko dozrává k pluralizmu a demokracii. Poláci si znovu uvědomují velký počet národnostních skupin žijících na svém území, a tím rozpoznávají mnohovýznačnost svého kraje.⁶ To vede ke vzniku nových institucí, které jsou nakloněny budování harmonické koexistence lidí s často rozdílnými hodnotovými systémy. Tito mají také různý názor na utváření nového postoje účastníků polské kultury na *jinakost*: morální, politickou, zvykovou a také etnickou.⁷ Takovou roli mohou (nebo jsou přímo povinny) hrát právě vzdělávací instituce.

Když se bavíme o problematice výuky Romů v Polsku, neměli bychom opominout otázku vzdělávání Romů v době Polské lidové republiky a zároveň porovnat tuto dobu s vývojem v posledních šestnácti letech. Představit danou periodizaci je zásadní už jen z toho důvodu, že v době novodobé systémové transformace státu bylo provedeno také mnoho změn v polském školském systému, jejichž cílem je větší zaangažovanost státu v multikulturní výchově.

Zároveň je vhodné zmínit se o dvoustrannosti pojmu „současné romské vzdělávání v Polsku“. Rozlišujeme dvě funkce osvěty: první je zaměřená na vzdělávání Romů, jejich přípravu do života v polské společnosti, na tvorbu programů, které by pomohly utvářet jejich minimálně biculturní identitu, a druhá má mít za cíl vzdělávání polské většiny, rozšiřování jejích znalostí o Romech.

3 T. Lewowicki, *Uwarunkowania i odmiany edukacji wielokulturowej oraz międzykulturowej*, [in:] *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2001, s. 21-22.

4 W. Rabczuk, *Mniejszości narodowe i etniczne a problem standardów edukacyjnych w Unii Europejskiej*, [in:] *Oświata etniczna...*, s. 25-37.

5 Více o multikulturnosti v: M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, (red.), *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*. Warszawa 1997.

6 L. M. Nijakowski, *Integracja i kryzys. Unia Europejska a problemy z wielokulturowością w Polsce*, „Rubikon“ Nr 2-3/1998.

7 Tamtéž.

Romská výuka včera i dnes

Při rozboru tématu osvěty v romském kontextu je nutné začít krátkou reflexí vývoje vzdělávání této komunity v Polsku. Přestože Romové přišli na území Polska už ve středověku, dlouhou dobu zůstávali mimo dění osvětové politiky polského státu. Ta na Romy zkoušela uvalit daně, usídlit je, zotročit je, asimilovat, ale o jejich vzdělávání nepadlo ani slovo. Vyskytly se sice případy emancipace „Cikánů“, v případě, že dokončili vzdělání na různých úrovních. Všeobecně však žádný program utvořený pouze pro Romy neexistoval. A navíc, v existujícím všeobecném systému vzdělávání se nebral ohled na účast představitelů této společnosti.

K velké změně došlo po druhé světové válce, kdy v Polsku po tragických událostech holocaustu zůstalo kolem 15 až 20 tisíc Romů.⁸ Socialistická vláda netolerovala snahy o cikánskou autonomii a svobodný styl života. Tehdejší státní představitelům se nelíbilo, že Romové nadále vedli svůj odvěký tradiční život, že kočovali, předpovídali budoucnost, živili se různými potulnými řemesly. V letech „nadšeného“ překračování norem výroby, pětiletých a neustále se zotřujícího třídního boje nebylo možné tolerovat „cikánský nomadismus“ tím spíš, že měl charakter soukromých („kapitalistických“) služeb.

Polsko se stalo jedním z prvních krajů lidové demokracie, který se pokusil o integraci Romů tím, že jim nabídl bydlení a práci a děti nechal zapsat do škol. Politika polského státu, která směřovala k integraci a asimilaci, úděl Romů ve velké míře ovlivňovala. V rámci této politiky byli Romové mnohokrát povzbuzováni k usídlení a k nastoupení do pracovního procesu. 24. května 1952 se předsednictvo vlády usneslo k přijetí zákona o trvale usazeném způsobu života Cikánů. Tento krok však nepřinesl očekávaný efekt, protože nešlo o změnu romského způsobu bydlení a také proto, že obsahoval pouze prvky řízené sociální politiky. Sotva 25 % Romů se tehdy rozhodlo nechat původní styl života. I v šedesátých letech se znovu opakovaly snahy Cikánům zařídit bydlení a práci. Ústřední výbor komunistické strany doporučil vytvoření společenské organizace Cikánů u Ministerstva vnitra a jejich registraci. Rozhodnutím polské vlády z března 1964 byli všichni Cikáni přinuceni ke změně způsobu života trvalým usídlením. Usnesení z této doby mělo nastolit ideu produktivizace Romů. Cílem bylo umožnit jim najít si práci, na děti se vztahovala povinnost školní docházky, která by měla v důsledku vést k integraci a asimilaci s polským socialistickým společenstvím.⁹ Státní orgány tehdy podcenily význam faktu, jaký měl pro Romy jejich kočovný způsob života. Ten byl jednou z nejdůležitějších charakteristik jejich skupinové identity

8 H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995*, Lublin 1998, s. 235.

9 L. Ostalowska, *Testament Cygana Felusia*, „Magazyn Gazety“, [in:] „Gazeta Wyborcza“, 15 czerwca 2000.

a základním zdrojem jejich existence.¹⁰ Až na konci sedmdesátých let přinesla polská restriktivní politika své plody, ale to už na polských cestách cikánský tábor nikdo nepotkal. Poslední zmínka, která hovoří o kočování 34 cikánských rodin, pochází z roku 1983.¹¹

V této době už bylo do povinné školní docházky zaangažováno asi 80 % romských dětí a přibližně 30 % lidí v produktivním věku bylo zaměstnaných (v souvislosti s tím se mluví o 50 % lidí ze skupiny Bergitka Roma).¹² V roce 1983 nemohlo pro vysokou absenci a nedostatečné pokroky v učivu do vyššího ročníku postoupit 32 % cikánských dětí.¹³ Důsledkem bylo, že pouze malá část romských dětí dokončila základní vzdělání. A to vše následkem neexistence jiného školního přístupu k romským dětem, neznalosti polského jazyka a jiných zvyků.

V době socialistického Polska i na počátku strukturální transformace byli Romové vyučováni hlavně v integračních třídách, které byly vedené podle závazného programu. Jednalo se často o třídy, ve kterých byli žáci vybíráni na základě společenského kritéria. Vytvářely se například třídy žáků z rodin nefunkčních, patologických atp. Cikánské děti byly často posílány do speciálních škol a poraden, do dětských domovů nebo výchovných ústavů z toho důvodu, že byly považovány za děti opožděné, děti neschopné resocializace.

Mnoho dětí bylo ze škol vyhozeno, anebo musely opakovat ročník proto, že nechodily do vyučování. Všechny tyto vlivy znemožňovaly uplatnit zásady rovných možností a dostupnosti ke vzdělání a naopak ještě potvrdily takové negativní jevy jako jsou vysoké absence, odchod ze školy a velké množství těch, kteří nedokončí ani základní vzdělání.¹⁴ Komunismus problém vzdělávání této společnosti nebyl schopen vyřešit. Přesto však v zemích západní Evropy s liberálnější politikou vypadá situace Romů podobně.¹⁵

Doba převratu v Polsku přinesla změny i do oblasti romského vzdělávání. 8. července 1992 byl ministrem školství potvrzen speciální program tříleté začáteční výuky pro Romy, který má výrazný integrační charakter.¹⁶ V září ho experimentálně zrealizovali na Podhale na jihu Polska. Snižoval nároky na žáky, ale zároveň umožňoval pokračování v učivu. Jednalo se spíše o program náhradní, reedukační, vedoucí žáka k závazným normám polské obecné školy.¹⁷

10 Zob. A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmiennosc i nietolerancja*, Warszawa 1994, s. 271.

11 M. G. Gerlich, *The Gypsies or the Romany*, [in:] *Ethnic Minorities and Ethnic Majority. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland*, ed. Szczepański M. S., Katowice 1997.

12 H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe...*

13 Tamtéž, s. 238.

14 A. Mirga, N. Gheorghe, *Romowie w XXI wieku. Studium polityczne*, Kraków 1998, s. 21.

15 Tamtéž.

16 Více v E. Nowicka, *Polityka oświatowa wobec osiadłych Romów w Polsce. Wielokulturowość jako wartość*, [in:] *U progu wielokulturowości...*

17 E. Nowicka, (red.), *Sytuacja Romów w Polsce. U nas dole i niedole*, Kraków 1999, s. 45-52.

Romové měli být vyučováni v polském jazyce a romský jazyk měl sloužit pouze jako jazyk pomocný. V projektu bylo zdůrazňováno, že romské děti navštěvují školu nepravidelně, a tak je těžké hovořit o plynulosti vyučovacího procesu. Program se zaměřoval na jazykové bariéry mezi učitelem a žákem, byl také kladen důraz na charakteristiku osobnosti romského dítěte a aspekty, které souvisí s obtížemi, které děti ve škole mají. Autoři psali, že „*obsah programu byl přizpůsoben cikánským dětem, odlišným od svých vrstevníků, u kterých hlavní příčinou těžkostí ve škole je obrovsky zanedbané prostředí*“.¹⁸ Školní problémy romských dětí vznikly mimo jiné také jako následek absence předškolní výuky a nultého přípravného ročníku.

Právě pro již zmíněnou jinakost jsou romské děti často posílány do speciálních škol a poraden. Na sto romských dětí školního věku chodí v Krakově – Nové Huti přes dvacet z nich do školy speciální – to je každé čtvrté dítě.¹⁹ V celém Polsku panovala mezi romskými dětmi tzv. „epidemie“ mentálního postižení, tento jev se taktéž všeobecně vyskytoval u našich jižních soudsedů.²⁰ Mylně se posuzovaly intelektuální schopnosti romského dítěte na základě polského jazyka, který je však pro ně druhým jazykem, protože právě romština je jejich mateřštinou. Polská škola není *nakloněna* Romům, mimo to z výzkumu Ministerstva školství a Společnosti Romů v Polsku vyplývá, že už tři čtvrtiny rodičů si všímá potřeby vzdělání svých dětí.²¹

Vzdělání obecně vyžaduje finanční náklady i zaangažovanost, a jedno i druhé většinou Romům chybí. Těžké bytové podmínky a nízká životní úroveň jsou důvody nechuti k investici do vzdělání. Také chybí tradice institucionálního vzdělání. Mnoho samotných rodičů je negramotných a jiní mají zase názor, že vzdělání vede k ztracení romské identity.

V devadesátých letech vznikla idea tzv. romských tříd. Velké zásluhy na jejich vytvoření má místní duchovní pastýř Romů kněz Stanisław Opocki z Limanové, který pracuje s dětmi ze skupiny Bergitka Roma. Cílem těchto tříd bylo hlavně tyto děti připravit na vstup do polských škol, ne však, jak tomu je mezi jinými menšinami, zároveň upevnění jejich menšinové národní identity – romství.²² Někteří romští aktivisté jsou proti, protože tvrdí, že tento způsob vyučování přináší vznik *školních ghatt*, faktem ovšem zůstává, že romské třídy stále fungují. V roce 1994/1995 jich fungovalo 25 a bylo v nich vyučováno 430 dětí.²³ Neobvyklým jevem je Farní romská základní škola v Suvalkách – jediná neveřejná škola, která organizuje bezplatné

18 Tamtéž.

19 H. Szmunessówna, *Niektóre dzieci są całkiem białe*, „Rzeczpospolita“, 23-24 marca 2002.

20 Porovnej B. Kraus, *Problemy wychowania dzieci romskich w Republice Czeskiej*, [in:] *Oświata etniczna...*, s. 317-322.

21 A. Szarlik, *Duma Roma*, „Wprost“, 22 sierpień 1999, s. 48-50.

22 Tamtéž.

23 H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe...*, s. 238.

vzdělání dětem romského původu. Hlavním jazykem je polština a třikrát týdně mají děti předmět romská kultura, který je vykládán v romštině.²⁴ V Olštýně vedla romskou třídu Romka ze skupiny Lovarů. Vyučovala romské děti, které měly problémy s učivem.²⁵ Etnické třídy také fungovaly v Radomiu.²⁶

Na počátku 21. století byly vytvořeny různé aktivity, které měly směřovat k zlepšení situace romské menšiny. Usnesení, které tento trend záramovalo, bylo přijato 13. 2. 2001 Radou ministrů, a mezi jinými se také dotýkalo problému vzdělávání. Speciální vzdělávací program potom běžel v letech 2001-2003 na území Malopolského kraje, od roku 2004 se rozšířil po celém Polsku. V současnosti je tento program zaváděn a čeká se na jeho výsledky (viz též předchozí článek A. Bartosze).

Program má zlepšit situaci vzdělávání Romů, přičemž si vytyčuje tyto cíle: zvýšení pravděpodobnosti ukončení základní školní docházky, zlepšení frekvence návštěvnosti školy a zefektivnění výsledků výuky, pomoc romským dětem a mládeži v pokračování ve vzdělávání na další úrovni.²⁷ Vzdělání je vnímáno jako oblast, díky níž může dojít ke změně postavení Romů v Polsku. Zintenzivňuje se činnost v integrovaných třídách, která spočívá ve zvyšování péče o romské děti prostřednictvím učitelů, kteří mají zkušenosti s prací v kulturně odlišných skupinách. Navíc se ustanovuje funkce tzv. pomocného učitele, který se věnuje dvojici nebo trojici dětí a pomáhá jim s učivem. Kromě toho se podle českého a slovenského vzoru zavádí do škol tzv. romský asistent. Pedagogové by měli mít přístup k odborné romistické literatuře a k pomoci specialistů.

K rozšíření výše zmíněného pilotního programu realizovaného v Malopolsku na území celého státu došlo na základě ustanovení dlouholetého *Programu podpory romské komunity v Polsku*, který polská vláda přijala 19. 8. 2003. Vláda tímto způsobem podporuje samosprávy, které se starají o řešení problémů romské komunity. Jde o činnosti v oblasti výuky, bytové i sociální situace, zdraví, boje proti nezaměstnanosti, bezpečí, kultury a také udržování romské identity.²⁸ Uskutečňování programu je financováno z vyhrazených financí. Předpokládá se, že celkové náklady na tento cíl nepřekročí 100 milionů zlotých (asi 14 milionů Kč). Podíl obcí (samospráv) ve financování projektu by neměl být menší než 20 % pro danou oblast.²⁹

24 A. Szarlik, *Duma Roma...*

25 Tamtéž.

26 Viz *Klasy etniczne dla dzieci Romów w Radomiu*, „Dyrektor Szkoły“, 1996, nr 5.

27 *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-2003*. http://www.mswia.gov.pl/mn_narod_pilot_prog.html

28 *Gazeta Samorządu i Administracji*, 8.09.2003r.

29 Tamtéž.

V současné době většina žáků romského původu navštěvuje státní (obecní) školy, kde se v integrovaném systému učí spolu s polskými žáky, aniž by pro ně byl vytvořen zvláštní program a učili je speciální pedagogové. Přibližně 30 % romských dětí se ovšem neúčastní školní docházky. Marian Gerlich, šéfredaktor významného romského časopisu *Dialog Pheniben*, tvrdí, že romská škola s hlavním vyučovacím jazykem romštinou, ve které se vyučuje romská historie a kultura, je záležitostí vzdálené budoucnosti. V současnosti je vhodnější zaměřit se na všeobecné vzdělání romských dětí v polských školách.³⁰

Nauka o Romech

Důležitým aspektem multikulturního vzdělání je také rozšiřování vědomostí většinové společnosti o menšinách, jejich kultuře, historii a jazyku. K tomu by měly přispět osvětové programy, které by rozšiřovaly základní znalosti o Romech. Také tento cíl měli na mysli tvůrci pilotního programu na období 2001–2003, kteří hlavní zdroj mnoha nedorozumění a problémů ve vzájemném soužití vidí v neznalosti a stereotypním pohledu na Romy.

Autoři programu vidí potřebu informovat Romy o důležitých změnách v našem kraji, ale také informovat polskou společnost o romské problematice. Tuto roli by měly splňovat massmédia na celorepublikové i lokální úrovni.³¹ Stejnou úlohu se snaží plnit i romské organizace. Jedná se o stále důležitý úkol, protože podle posledních průzkumů veřejného mínění jsou Romové považováni za nejméně populární menšinu v Polsku.³² Jen bližší poznání této komunity může do budoucna změnit její přijetí většinovou společností. Šancí na změnu stereotypního pohledu na Romy by byla integrace dětí z obou skupin (polské i romské) na půdě vzdělávacích organizací, ve školních klubech i na různých kulturních akcích, protože jen prostřednictvím blízkého poznání druhého člověka je možné stereotypy úspěšně nabourávat.

Na úrovni lokální v poslední době vzniká stále více malých iniciativ zaměřených na spolupráci s romskou komunitou, které mají za cíl zvyšovat znalosti Poláků o Romech. Tyto programy jsou uváděny do praxe také na některých polských školách.

V současné době vznikají různé knihy a příručky pro výuku o romských menšinách, které by měly být využívány u předmětů občanské i společenské výchovy a v dějepisu či ve škole

30 A. Szarlik, *Duma Roma...*

31 S něčím podobným se můžeme setkat např. v České republice, kde existuje více periodik a televizních i rozhlasových vysílání o Romech. Viz <http://www.romove.cz>

32 V jiných výzkumech agentury CBOS 60% dotázaných vyjádřilo svou nechuť k Romům. Viz *Czy Polacy lubią inne narody? Komunikat z badań*, Warszawa, styczeń 2003, <http://www.cbos.pl>

obecně. Otázky multikulturního vzdělávání na základní škole včetně kapitoly týkající se romské menšiny jsou široce popsány v knize kolektivu autorů pod vedením profesorky B. Weiglové z roku 1998.³³ V poslední době byl za podpory EU a Ministerstva školství vydán průvodce o Romech pro střední školy s názvem *Romové – blízká setkání*.³⁴ Vydavatelem je společenství *Integrace* z města Suwalki. Publikace (vydaná v nákladu 3,5 tisíce kusů) obsahuje základní informace o Romech, jejich životě a kultuře a je rozdělena do dvou částí: v první je popsána historie Romů a popis jejich zvyků, ve druhé části jsou hotové přípravy na hodiny o romské tematice. Společenství *Integrace* také poskytuje bezplatná školení s názvem *Romské dítě ve škole*. Školení jsou určena pro učitele romských dětí a pedagogy základních (obecných) škol z celého Polska i romské asistenty. Každé školení je současně vedeno ve dvou pracovních skupinách zkušenými pedagogy, metodiky a znalci historie, kultury a zvyků Romů. Cílem je vybavit učitele znalostmi o Romech, které by jim pomohly pochopit specifickou situaci romského dítěte ve škole, a podpořit spolupráci mezi rodinným prostředím a školou.

Přestože se v poslední době o Romech hodně mluví i píše (přímo se to stává módou), stále však na celostátní úrovni chybí konstruktivní a profesionální vzdělávací program, který by Polákům problematiku této menšiny přiblížil.

* * *

Romové v současnosti tvoří největší národnostní menšinu v Evropě, která čítá více než 8 milionů lidí,³⁵ přičemž dvě třetiny z nich obývají střední a východní Evropu, a tak patří spolu s ostatními do sjednocené Evropy. Vzdělávání Romů se proto stalo nutnou výzvou pro celý kontinent.

Samotní Romové by měli vzít za své *riziko vzdělání*, protože pro ně samotné je to šance, jak se dostat ze současné pozice marginální skupiny. Metody vzdělávání a právní systém dnešní Evropy zajišťují romským tradicionalistům zachování romské identity, výuku v romštině či výuku samotného romského jazyka, přestože zajištění takové výuky není vždy lehké, protože je stále obtížné najít vhodné učitele.³⁶ Důležité však je, aby si Romové byli vědomi svých práv a také jich užívali, protože v současné době zůstává vzdělávání nejdůležitější cestou ke zlepšení jejich životní situace.

33 Porovnej B. Weigl, B. Maliszkievicz (red.) *Inni to także my. Mniejszości narodowe w Polsce: Białorusini, Cyganie, Litwini, Niemcy, Ukraińcy, Żydzi. Program edukacji wielokulturowej w szkole podstawowej*, Gdańsk 1998.

34 „Gazeta Wyborcza“, 9 kwietnia 2003, s. 9.

35 Některé zdroje uvádějí až 12 milionů. Porovnej A. Mirga, N. Gheorghe, *Romowie w XXI wieku...*

36 Tamtéž, s. 71-72.

Literatura

- Bartosz A., *Nie bój się Cygana*, Sejny 1994;
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995*, Lublin 1998;
- Fraser A., *Dzieje Cyganów*, Warszawa 2001;
- Ficowski J., *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1965;
- Gerlich M. G., *The Gypsies or the Romany*, [w:] *Ethnic Minorities and Ethnic Majority. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland*, ed. Szczepański M. S., Katowice 1997;
- Kaczyński A., *Szkolnictwo mniejszości narodowych*, „Rzeczpospolita”, 8 XI 1995;
- Klasy etniczne dla dzieci Romów w Radomiu*, „Dyrektor Szkoły”, 1996, nr 5;
- Liegeois J. P., *School Provision for Gypsy and Traveller Children: A Synthesis Report*. Luxembourg: Commission of the European Communities, 1986, 1987;
- Mirga A., Gheorghe N., *Romowie w XXI wieku. Studium polityczne*, Kraków 1998;
- Mirga A., Mróz L., *Cyganie. Odmiennność i nietolerancja*, Warszawa 1994;
- Nijkowski L. M., *Integracja i kryzys. Unia Europejska a problemy z wielokulturowością w Polsce*, „Rubikon” Nr 2-3/1998;
- Nowicka E., (red.), *Sytuacja Romów w Polsce. U nas dole i niedole*, Kraków 1999;
- Ostrowska L., *Testament Cygana Felusia*, „Magazyn Gazety”, [w:] „Gazeta Wyborcza”, 15 czerwca 2000;
- Oświata etniczna w Europie Środkowej*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2001;
- Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003*. http://www.mswia.gov.pl/mn_narod_pilot_prog.html
- Pluralizm kulturowy czy integracja: polityka oświatowa wobec osiadłych Romów w Polsce*, „Lud”, 1997, t.81;
- Szarlik A., *Duma Roma*, „Wprost”, 22 sierpień 1999;
- Szmunessówna H., *Niektóre dzieci są całkiem białe*, „Rzeczpospolita”, 23–24 marca 2002;
- The Gypsies of Eastern Europe*, ed. by Crowe D., Kolsti J., Armonk, London, New York 1992;
- U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, (red.), Warszawa 1997;
- Weigl B., Maliszewicz B., (red.) *Inni to także my. Mniejszości narodowe w Polsce: Białorusini, Cyganie, Litwini, Niemcy, Ukraińcy, Żydzi. Program edukacji wielokulturowej w szkole podstawowej*, Gdańsk 1998.

Romano džaniben – jevend 2007
Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Toto číslo časopisu vyšlo za finanční podpory České rady pro oběti nacismu

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková, Helena Sadílková a Adéla Gálová
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Sazba: Petr Teichman
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.